

VI. PAPTÁRSÁK VAGY SZOLGÁK? A KISEGÍTŐ LELKÉSZKEDÉS RENDSZERE

A kiségitő lelkészkeskedés rendszere óriási késéssel kezdett kiépülni a szervezetében szétfelaprított, paphiánytól szenvedő, hódoltság utáni váci egyházmegyében.⁴⁵³ Althann Mihály Frigyes (1718–1734) alighogy magára öltötte a püspöki ornatust, nyomban meg is alapította a váci szemináriumot. Itt eleinte a káptalan tagjai oktatták a papi életre készülöket, ezt a tisztelet később domonkos atyák látták el. Voltaképpen a tanító domonkos és kegyesrendi szerzetesek váci letelepedése volt az egyházmegye rekatolizációjának kulcseseménye. Az ideiglenes papnevelésben végzett munkájuk hatására 1717-ben már 32 állandó plébános működött szerte a Duna–Tisza közén.⁴⁵⁴

Bár Althann és nagyméltóságú utódai komoly erőfeszítéseket tettek a szeminárium bővítésére, a vándorló ferences atyákra, a licenciátus intézményére még a 18. század közepén is nagy szükség mutatkozott. Althann Frigyes 1734-ben testvéröccse, Károly követte a püspöki székhelyben, aki 1750-ben a piaristákra bízta a szeminaristák oktatásának feladatát. Az új püspök a papképzés átszervezése mellett a plébániák számának növelésével próbálta kivezetni egyházmegyéjét a bérnultságból.⁴⁵⁵ Fáradozásainak eredményeként közel 40 filiával és plébániával, számos új és újjáépített templommal gyarapodott a váci egyházmegye.

Az egyházmegye „aranykora” Migazzi Kristóf idejére tehető, aki 1785-ben már egy jól működő egyházszerkezetet hagyott maga után. A püspök Borromei Szent Károly papnevelési rendszerét alkalmazva megkövetelte a kispapoktól, hogy magyarul, németül és „tótul” egyaránt tudjanak beszélni.⁴⁵⁶ 1780-ban elkészült az új, nagyobb befogadóképességű szeminárium épülete, ám mindössze három éves működés után az intézmény bezárni kényszerült. II. József 1783-ban ugyanis elrendelte az egyházmegyei papképző intézetek felszámolását.⁴⁵⁷ A 26 váci papnövendéket a Pozsonyban székelő Központi Szemináriumba irányították. Az államosított „kísérleti papnevelés” következményeként a váci szeminaristák kétharmada a felszentelés előtt elhagyta az intézetet.⁴⁵⁸

Hogy Migazzi püspök erőfeszítései a királyi rendelkezések ellenére sem voltak terméketlenek, mutatja, hogy halála idején (1803) a nagyobb településeknek már saját plébániája és temploma volt, a papképzés adatai pedig megnyugtatóan

453 A váci egyházmegye 1544–1686-ig volt a török kezén. Mivel a mindenkor váci püspök ezidő alatt a Felvidék különböző városaiban lakott, a papszentelés feladatát sem tudta ellátni, így a lelkipásztorok száma erőteljes csökkenésnek indult. Szarka 1947; Molnár Antal 2001.

454 Chobot II. 1917. 619. Ez a szám több mint kétszerese a húsz évvel korábbi adatoknak: Bendő István püspöki helynök 1697-ben végzett vizitációja során 12 papot talált a váci egyházmegye 22 plébániáján. Török–Legeza 2001. 33; Mezősi 1939.

455 Patkóné Kéringer 1997. 14; A váci szeminárium történetéről bővebben lásd: Varga Lajos 2004. (kézirat).

456 Forró 2000. 26.

457 Mihályfi 1896. 235.

458 Török–Legeza 2001. 38.

alakultak.⁴⁵⁹ Mivel a plébániák számának növekedése már nem állt arányban a papképzés növekvő ütemével, immáron lehetőség nyílt a frissen felszentelt papok számára, hogy működésük első éveiben káplánként, tapasztalt lelkipásztor mellett ismerkedjenek a plébánia irányításának gyakorlatával. A kisegítő lelkészkedés rendszerének kiépülését az Alföld 18. századi újranepezése és a filiák szaporodása is szükségessé tette.⁴⁶⁰

A latin *cappellanus* szó kezdetben a kis kápolnában miséző lelkiatyát jelentette. A 18. századi szóhasználatban a káplán már olyan frissen, néhány éve vagy évtizede felszentelt áldozópap, aki püspöki utasításra, az adott település vezetésével megbízott lelkipásztor felügyelete mellett segédkezik.⁴⁶¹ Gaith és Patzner 1892-es kiadású lelkipásztori lexikona szerint a *capellani locales* (vagyis helyi káplánok) jogait és kötelességeiket tekintve egyenrangúak a plébánossal, csupán illetményeik alacsonyabbak. A káplán és plébánosa viszonyát elemző szócikkben a szerzők megerősítik, hogy „egyházi rendre nézve mindkettő egyenlő, tehát a plébános káplánját úgy tekintse, mint társát”.⁴⁶²

A segédlelkészek feladataikra a helyettesítésre és megbízásra (*potestas delegata et vicaria*) korlátozódik, vagyis amit a plébános maga kíván elvégezni, azt a káplán már nem teheti meg.⁴⁶³ A kisegítő lelkész nem egyenlő a helyettes lelkésszel vagy plébániai adminisztrátorral (helyettestel). Míg a helyettes lelkész a plébánossal egyenlő jogokkal rendelkezik, a káplánok függő viszonyban állnak, nem jogosultak önálló döntéshozatalra.⁴⁶⁴ Káplánokra elsősorban nagyobb lélekszámú, filiával rendelkező egyházközségekben, munkájában akadályozott idős, vagy beteg plébános mellett van szükség a liturgikus szolgálat gördülékenysége érdekében. A kisegítő lelkészkedés intézménye a protestáns egyházakban is elterjedt.

A káplán megnevezése a csongrádi anyakönyvekben *caplanus*, *cooperator loci*, vagy rövidítve *capl*, *cooper*, *capell*. A szomszédos csépai lakosok 1799-ben keltezett, választékos hangú levelében: *Pater Cooperator*.⁴⁶⁵ A csongrádi filialista tési kertészek 1815-ös kérelmében a *Plébános Úr Tisztelendő segédére* történik utalás.⁴⁶⁶ Csongrádon 1836 októberétől, a Matriculák magyar nyelvű vezetését követően találkozunk a *káplán*, gyakrabban *káplány* megnevezéssel.

459 1785-ben 85 működő plébánia és 80-nál is több filia volt a váci egyházmegyében. Varga Lajos 1997. 6.

460 1808-ban a váci egyházmegyében 108 plébániát találunk, a katolikus hívek száma viszont 352.618 fő volt. Varga Lajos 1997. 7.

461 M. Kat. Lex. VI. 2001. 146.

462 Gaith–Patzner 1892. 165; 304.

463 Gaith–Patzner 1892. 335.

464 Révai XI. 1914. 220–221. *Administrator interimalis* (ideiglenes lelkész helyettes): „Oly világi vagy szerzetes papok, a kik valamely plébánia megüresedése alkalmával az új plébános kinevezéséig a püspök által rendeltetnek ki a plébániai hivatal vitelére. [...] b) a kik a plébánost annak távollétében helyettesítik.” Gaith–Patzner 1892. 2. Írásomban a káplán, káplánatya, kisegítő lelkész és segédlelkész kifejezéseket szinonimaként használom.

465 VPL APriv. Mátyus János, 1799. január 15. A csépai lakosok levele a váci püspökhöz.

466 VPL APar. Cs. 1815. július 2. A tési kertészek levele a váci püspökhöz.

Jelen fejezetben a rendelkezésre álló források alapján körvonalazom a gyakran váltakozó, „maguk után különösebb emléket nemigen hagyó”⁴⁶⁷ káplánok alakját, szerepét a 19. század végi csongrádi plébániaközösség életében. Különös figyelmet szentelek a plébánossal, a ferences atyákkal és a laikus templomszolgákkal kialakult konfliktushelyzetek tanulságaira, melyek a segédlelkészek helyére, szerepére világítanak rá a plébániai hierarchia rendjében.

1. A csongrádi káplánok

A török idők után újrászervezett csongrádi plébánia első vezetői (1704-től) ötven éven keresztül jóformán egyedül, gyöngye javadalmazás mellett, egy szerény deszkatemplomban látták el a hívek lelki gondozását. Állandó segítők a kecskeméti és szegedi konvent által kirendelt ferences barátok voltak.⁴⁶⁸ Csongrád lélekszáma a Károlyi grófok adókedvezményeinek hatására 1723-ban jelentősen megnövekedett, így a plébános teendői is megszorodtak. Az első káplán, Molnár Mihály 1758-ban érkezett a településre.⁴⁶⁹

A segédlelkészek hagyomány szerint 1–3 évet töltöttek állomáshelyükön, ez Csongrádon sem volt másként. Az anyakönyvek arról tanúskodnak, hogy a váltásokra jellemzően az őszi és tavaszi hónapokban került sor.

A csongrádi kápláni állások száma 1809-ben egyről háromra emelkedett. Az igény tartósságát mutatja, hogy az 1854-ben épített új plébániaépület már három tágas káplánszobával rendelkezett.⁴⁷⁰ Időközben az egyházmegyei papnevelés ügye is átalakult, korszerűsödött; Roskoványi Ágoston (1851–1859) megyéspüspök négy évre emelte a kispapok képzési idejét.⁴⁷¹

A 19. század folyamán a csongrádi segédlelkészek száma változatlan maradt. Kedvezőtlen fordulatra akkor került sor, amikor Bajcsy Gábor csongrádi káplánt 1892-ben a megyéspüspök Vácra hívatta, és túlzott politikai aktivitása okán azonnali elzárásra ítélte. Hegyi Antal így három helyett két káplánnal látta el a liturgikus teendőket. Hegyi plébános ugyan 1892 és 1898 között többször is kérte a megyéspüspököt, hogy küldjön neki harmadik segédlelkészt, felterjesztései nem találtak megértésre. A káplán hiányát Schneider György nyugalmazott áldozár felkérésével, illetve az egy lelkész egy napon celebrálható miséinek

467 Váry 1974. 26.

468 A hódoltság korában Csongrád és környéke a szeged-alsóvárosi kolostor körzetébe tartozott. A 18–19. században viszont már jelentősen több kecskeméti illetőségű szerzetes fordult meg a környéken, mint szegedi. Ennek oka, hogy az 1823–45 közötti püspöki vizitáció eredményeiből okulva Roskoványi Ágoston püspök 1854-ben négy missziós körzetet szervezett, melyek vezetését a szolnoki és kecskeméti ferences rendházakra bízta. Az intézkedés következményeként Csongrád a kecskeméti rendház körzetébe került. V.ö. NPI Születési anyakönyvek, Varga Lajos 1997. 7; Bálint 1983. 26.

469 NPI Canonica Visitatio 1828. Dudás Lajos helytörténész szerint csak 1771-től működtek a csongrádi plébánosok mellett segédlelkészek. V.ö. Dudás 1999/a.

470 VPL APar. Cs. 1854. augusztus 15. A váci püspök levele gróf Károlyi Istvánhoz.

471 Forró 2000. 31.

számszerű emelésével igyekezett enyhíteni.⁴⁷² 1888 nyarára a helyzet látszólag tarthatatlanná vált: „ha sokszor ismételt kérésem dacára a baj a legrövidebb idő alatt nem orvosoltatik, egyik templomot a hívek legnagyobb botrányára be kell záratnom”.⁴⁷³ Hegyi Antal panaszos levelei ellenére majd csak Porubszky József és Thury Károly atya sikeres váci diplomáciájának köszönhetően emelik a csongrádi segédlelkészek számát öt főre.⁴⁷⁴

2. A káplánok javadalmai, kötelezettségei, világi és egyházi tisztségei

2.1. Általános javadalmak

A segédlelkészek pénz- és természetbeli fizetségének biztosítása a plébános feladata volt. A járandósággal összefüggő feladatok köre a lelkipásztori működés minden gyakorlati aspektusát lefedte, ám önálló döntéshozatalra nem adott feljogosítást.⁴⁷⁵

A csongrádi káplánok állandó lakhelye a plébánia épületében volt, ahol együtt étkeztek a plébánossal és a kolduló ferences atyával.⁴⁷⁶ Sem élelemre, sem tűzifára nem kellett gondot fordítaniuk.⁴⁷⁷ A minden hónap végén kézhez kapott pénzbeli juttatást a Canonica Visitatio alapján számolták ki. 1784-ben egy csongrádi káplán éves fizetése 60 rhénes forintot tett ki.⁴⁷⁸ Az 1870-es évek közepén ez az összeg havi 10 forint volt.⁴⁷⁹ 1898-ban a csongrádi plébánia vezetésével meghatalmazott

472 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. szeptember 30; 1899. január 19; illetve: 1898 október 7. Hegyi Antal levelei a váci püspökhöz. Lásd még: Tiszavidék, 1893. január 22. IV. évf. 4. szám, 3. old. A Hegyi által kért engedélyt *Binatio*-nak nevezzük. Jelentése: „Az egyházi jog szerint csupán karácsony ünnepén van megengedve ugyanazon nap egynél többször bemutatni a sz. miseáldozatot.” Különleges okok, amikor napi több szentmise tartható: „2) Ha egy lelkész több plébánia élére van állítva.” Ha más pap nem áll rendelkezésére, joga és kötelessége a lelkipásztornak 2-3 alkalommal is misézni. Önhatalmúlag viszont erről nem ítélezhet: a püspök jóváhagyására van szükség, aki felülbírálja a binatio indokoltságát. Gaith-Patzner 1893. 54-55.

473 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. július 23. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

474 Dudás 2000. 89.

475 „A róm. kath. segédlelkészek, miként mindenütt, úgy Csongrádon is, az akadályozott plébánost az összes lelkészi teendőkben csak helyettesítik és kísérik; ezért mindenben az ő utasítása szerint járnak el.” Csongrádi Újság, 1911. január 15. IX. évf. 3. szám, 3. old. Kopeczky József káplán nyílt levele.

476 A csongrádi káplánok 1894-ben pontosan a plébániai étkeztetés és a koszt pénzösszegének szabályozása ügyében keresték fel a váci püspököt. VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. március 4. A csongrádi káplánok levele a váci püspökhöz.

477 A lelkészek minimális jövedelmét meghatározó *kongrua* bevezetése előtt a segédlelkészek ellátását illetően a következő szempontok voltak megszívlelendők: „A meghatározott fizetésen felül (a segédlelkész) a plébánostól rangjához illő ellátást, jelesen tisztességes lakást, élelmezést, továbbá szolgálatot, fűtést, világítást és mosást követelhet; tulságos követelésnek azonban nincsen helye.” Gaith-Patzner 1892. 305.

478 NPI 1784. május 25. A Föl-Gyövi, Csanyi, Tési és Fehér-tói kertészek levele a váci püspökhöz. A rhénes, másképp rhénusi, rajnai vagy német forint hatvan krajcárt érő, német ezüstforint volt.

479 Ekkoriban már osztrák értékű, tízes alapú pénzrendszer volt érvényben. Egy osztrák értékű forint értéke 100 krajcár.

adminisztrátor évente fejenként 105 forintot adhatott káplánjainak. Önmagára és a két segédlelkész eltartására évi 900 forintot fordíthatott.⁴⁸⁰ A beteg káplánok ápolási költségeit is a plébánosnak kellett előteremtenie.⁴⁸¹ A váci püspöki hivatal nem kis döbbenettel fogadta Hegyi Antal 1888-ban keltezett felterjesztését, melyben súlyos beteg segédlelkésze „tartási díjának” megtérítését kérte.⁴⁸²

A csongrádi állomáshely összességében kielégítő anyagi hátteret biztosított a káplánok számára. Pozsár Endre 1888-ban írt levelében arra kérte a váci püspököt, hogy szándéka ellenére ne mozdítsa el Csongrádról a gyengébben javadal-mázó Kiskunmajsára.⁴⁸³

2.2. Misézés, szentségek kiszolgáltatása

A misék számát és a misézés rendjét Csongrádon a plébános osztotta fel a káplánok között.⁴⁸⁴ A vezető lelkipásztor jellemzően a vasárnapi „tízórás” nagymisén prédikált, a filiákra csak kivételes esetekben (pl. templombúcsú alkalmával) látogatott el. Olykor nagyobb ünnepi misék celebrálását is valamelyik káplánjára bízta. Mátyus János plébános idejében kizárólag a céhek rendelt miséit végezte a helyi főpásztor – ezt azonban sosem bízta segédlelkészeire.⁴⁸⁵ Alapítványi misék után a káplánok (a kántorral és a harangozóval egyetemben) előleg formájában kapták vonatkozó illetményüket.⁴⁸⁶ A plébános saját belátása szerint el is tilthatta segédlelkészeit a misézésről.⁴⁸⁷

Újszülött gyermekek keresztelésére a 19. század elején reggel hat órakor vagy fél nyolckor, a század második felében már a fél hétkor kezdődő misén vagy azt megelőzően került sor.⁴⁸⁸ Az anyakönyvek tanulsága szerint a 19. század közepén jellemzően a káplánok, kisebb részben a ferences atyák szolgáltatták ki az első szentséget. A plébániát irányító lelkipásztor csak kifejezett kérésre keresztele

480 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. január 19. Püspöki szentszéki ülés jegyzőkönyve.

481 „A káplány mint munkatárs a díjra is érdemes, evégett kötelessége a plébánosnak őt illő ellátásban részesíteni, betegségében gyámolítani.” Schüch 1872. 584.

482 „Tekintettel arra, hogy teljesen szokatlan, sőt példátlan, hogy plébános ily czimen igényt támaszson – [kérése] elutasítandó” VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. október 16. Püspöki leirat.

483 VPL APar. Cs. 1888. február 20. Pozsár Endre káplán levele a váci püspökhöz.

484 Példaként említve: 1894-ben vasárnaponként Schneider György fél hétkor, Droppa Károly nyolc órakor, Hegyi Antal plébános 10 órakor misézett a Nagyboldogasszony-templomban. Ezzel párhuzamosan Varga Mihály káplán misézett fél kilenctől a Szent Rókus filiában. VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. március 4. A csongrádi káplánok levele a váci püspökhöz. Ugyanakkor tudomásunk van arról, hogy Kecskeméten az 1870-es években az ún. számadó káplány osztotta fel a misézés rendjét. VPL APriv. Hegyi Antal, 1875. január 19. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

485 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Makai András vallomása.

486 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. január 9. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

487 Ahogyan az történt 1894-ben Schneider György, majd 1899-ben Felber István esetében. VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. március 4. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz. Illetve: Csongrádi Lap 1899. október 29. IX. évf. 44. szám, 3. old.

488 VPL APar. Cs. 1841. szeptember 9. Jancsovics József levele a váci püspökhöz.

személyesen a módosabb szülők esetleg a laikus templomszolgák gyermekeit.⁴⁸⁹ A jegyesek oktatása és az esketések lebonyolítása ugyancsak a káplánok feladatai közé tartozott, ám erre minden esetben engedélyt kellett kérniük a plébánostól.⁴⁹⁰

Az adott héten esedékes temetéseket a *soros* vagy *hetes káplány* végezte.⁴⁹¹ A káplánok külön temetési stólat nem szedhettek. A Canonica Visitationban rögzített díjak a helyi lelkipásztort illették, ám az összeget saját belátása szerint utólag megoszthatta.⁴⁹² Mátyus János plébános az 1820–30-as években a kántor énekes halotti búcsúztatójának végighallgatásáért 1 forint *várákozópénzt* kért a hívektől, melynek felét a temetést végző káplánnak adta.⁴⁹³ Egy 1867-ből származó adat szerint nagygazdák halottas prédikációja után 5 forint járt a temető káplánnak.⁴⁹⁴ A temetésen használt halotti gyertyákat a gyászos felek hagyomány szerint a templomnak ajándékozták. A viaszgyertyákat a káplánok juttatták a plébános kezéhez, aki túlادott rajta, és az összeget a templom pénztárához adta.⁴⁹⁵ A plébános távollétében a káplánok vezették a temetői jövedelmek jegyzékét, rendezték a sírhelyek kiváltásának ügyét.⁴⁹⁶ A temetést végző atyához esős időben, avagy a siralmas ház nagyobb távolsága esetén a gyászos felek kocsit, ún. *bejárót* küldtek. Ha a gyászos ház utcája járhatatlan volt, a hívek az egyik sarki szomszéd házához vitték a halottat, hogy a temető káplán ruházatában, az egyházi felszerelésekben ne essen kár.⁴⁹⁷ A 19. század végén halott beszenteléséért 20 krajcárt, pluviálás (de nem énekes) *halotti kis mise* után 50 krajcárt kaptak a káplánok.⁴⁹⁸ A további, általános lelkési teendők között kiemelkedő a gyóntatás és a betegek kenetének feladása, ám ezek a segédlelkészek javadalmazástól mentes feladatai közé tartoztak.

2.3. Hitoktatás

Mikor az 1868. és 1876. évi XXVIII. törvénycikkek lehetővé tették az egyházi iskolák községivé alakítását, a csongrádi elemi iskolák mindegyike elhagyta a

489 A csongrádi lakosok 1825-ben panaszosan jelentik a váci püspöknek, hogy Mátyus János lelkipásztor – elfoglaltságai okán – hazaküldi a keresztelekre hozza vitt gyermekeket. VPL APriv. Mátyus János 1825. május 4. A csongrádi bírósága levele a váci püspökhöz.

490 Gaith–Patzner 1892. 335.

491 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc levele a váci püspökhöz.

492 „A csongrádi segédlelkészek semmiféle stóladíjat nem szednek. Ez miként mindenütt, úgy Csongrádon is, csak a plébánost illeti.” Csongrádi Újság, 1911. január 15. IX. évf. 3. szám, 3. old.

493 1824-ben a csongrádi bírósághoz érkezett panaszok miatt a helyi vezetőség tiltani igyekezett a szokást. VPL APriv. Mátyus János, 1824. július 10. Kováts Ferenc káplán vallomása.

494 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc levele a váci püspökhöz.

495 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. március 4. A csongrádi káplánok levele a váci püspökhöz.

496 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22–26. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv kivonata.

497 „A piroskavárosiak és annál inkább a munkástelepiek pedig a régi jogszokás szerint tartoznak úgy a betegellátáshoz, mint a temetésekhöz kocsit adni, vagy ha nem adnak, halottjukat a városba behozni.” Csongrádi Újság, 1911. január 15. IX. évf. 3. szám, 3. old.

498 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. március 4. A csongrádi káplánok levele a váci püspökhöz.

felekezeti jelleget.⁴⁹⁹ Alig két évvel az átalakulást követően azt olvashatjuk a váci megyéspüspök helynökének jelentésében, hogy a csongrádi plébánosok nem gondoskodnak kellően a katolikus gyerekek valláserkölcsei oktatásáról.⁵⁰⁰ A jelentés hatására a püspök arra utasította a csongrádi plébánost, hogy sürgősen alakítsa át a káplánok feladatainak rendjét.

A csongrádi elemi iskolás gyermekek hitoktatása így az 1870-es évektől kezdve a segédlelkészek feladatai közé tartozott. Szokásos napja a szerda és szombat volt.⁵⁰¹ A hitelemző órák fontosságát mutatja, hogy ezekhez a kötött időpontokhoz igazították a megbízott segédlelkészek egyéb parochiális teendőit. Peitler Antal majd Schusztter Konstantin váci püspökök körlevelei is ezt a szemléletmódot támogatták.⁵⁰² A hitelemző káplánokkal az iskolaszék külön szerződést kötött, melynek egyházi elnöki székében a mindenkori helyi plébános vagy annak helyettese ült.⁵⁰³

A polgári fiúiskolában már olyan lelkészek tanítottak, akik a váci püspöktől ideiglenes felmentést kaptak a lelkipásztori teendők alól. Ezek a fiatal papok minden idejüket az oktatásnak szentelték, csak a tanári fizetésből éltek, így függetlenek maradhattak a helyi plébániától. Ilyen jeles hitoktató volt a század utolsó felében Márk Balázs, aki kilenc évig tanította a hittan mellett a latin és német nyelveket. Álláshelyének terhei azonban felőrölték egészségét⁵⁰⁴, így a megyéspüspök felmentette a hitoktatás alól és Ceglédre helyezte káplánnak.

Márk Balázs helyére az iskolaszék nem igényelt új, teljes állású hitoktatót, inkább Varga Mihály és Droppa Károly helybéli segédlelkészeket kérte fel a feladat elvégzésére. Az iskolaszék kérelmét a váci püspök jóváhagyta. Alig egy évvel később Hegyi Antal plébános, aki az iskolaszék alelnöki címét is birtokolta, személyes ellentétek miatt megkísérelte kimozdítani káplánjait a hitelemzői pozícióból. A tanfelügyelő a következőképpen reagált a plébános kérésére: „mi nem Ft. [főtisztelendő] úrral, hanem Droppa és Varga urakkal szerződünk, ha ők megteszik a kötelességeket, akkor nincs szavunk”⁵⁰⁵ A plébános a visszautasítást követően (1894) lemondott iskolaszéki tisztségéről. Varga és Droppa káplánok távozásával ismét teljes állású hitoktató lelkészt találunk a polgári fiúiskola kötelékeiben.⁵⁰⁶

499 Karácsonyi 1985. 321. A csongrádi iskolák 1869-ben alakultak községi intézményekké, felügyelőket ezután az iskolaszék látta el. Sebestyén 2002. 31.

500 NPI 1870. november 18. A püspöki helynök levele a váci püspökhöz.

501 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc levele a váci püspökhöz.

502 V.ö. VPL Circ. 1782–1950.

503 Gaith–Patzner 1892. 189.

504 „A lélekölő munka alatt egészségi állapota a múlt évben már nagyon megrendült. A gyorsan alkalmazott orvosi segély és fürdőkúra azonban visszaállította egészségét, mindazáltal tanácsosabbnak látta nagyobb bajnak pályaválasztás által elejét venni s ezért mondott le állásáról.” Tiszavidék, 1893. július 23. IV. évf. 30. szám, 3. old.

505 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. február 10. Varga Mihály káplán levele a váci szentszék titkárához.

506 Csongrádi Lap, 1898. február 6. VII. évf. 6. szám, 3. old. Ekkoriban Drexler Antal látta el a hittan, német és latin nyelv oktatásával járó kötelezettségeket.

2.4. Hivatali adminisztráció

A lelkészi hivatal adminisztrációja, vagyis a keresztelendők, házasulandók, halottak adatainak rögzítése a plébános hatáskörébe tartozott⁵⁰⁷, aki az anyakönyvek fáradságos másolásáért külön javadalmat biztosíthatott káplánjai számára. Az efféle „privát megbízások” kívül estek a Canonica Visitatio szabályozási körén, az összeg szabad egyezkedés tárgyát képezte. Hegyi Antal 1894-ben íródott levelében jelezte a váci püspöki szék felé, hogy káplánjai egy árva polgári iskolás fiúra bízta az anyakönyvek másolását, aki számtalan hibát ejtett. Hegyi plébános ebből kifolyólag megvonta káplánjaitól az irodai kisegítő teendők utáni járandóságot.⁵⁰⁸

A plébános távollétében az általa szóban megbízott segédlelkészek teljes jogú helyettesként vezették a plébániaközösség adminisztrációját. A gyűjtési felhívásokat követően a káplánok is jogosultak voltak az adományok beszedésére, a templom felújítási munkálataira kötött szerződéseken tanúként szerepeltek, vitás esetekben (pl. templomi perselyek feltörésének ügye) pedig ellenőrző tanúként látjuk őket viszont.⁵⁰⁹

2.5. Közösségszervezés

Egy korábbi fejezetben részletesen vázoltam a csongrádi plébánosok közösség-szervező tevékenységét, most a káplánok szerepével vetek számot. A lista rövid és elgondolkodtató: Csongrádon az egyetlen, káplán által vezetett vallási társulat a 19. században az Oltáregylet volt. A társulatvezető Korber Antal segédlelkész csongrádi működéséről, az Oltáregylet alapításának körülményeiről nem maradt hátra feljegyzés. A század utolsó éveiben pedig Csapó János káplán intézkedett annak érdekében, hogy Csongrádon is megalakulhasson a *Katolikus Kör*, ám a káplán semmilyen tisztséget nem vállalt benne.⁵¹⁰ A szerény adatok nem a káplánok motivációjának vagy kreativitásának hiányát, inkább hivatali leterheltségüket és a plébánosok óvatosságát mutatják.

A korlátozások egy lehetséges okára Schüch Ignác 1872-ben megjelent lelkipásztori kézikönyve világít rá: „Különösen fontosabb dolgokban újításokat a plébános engedelmé és jóváhagyása nélkül elhírtelenkedve semmiképp ne tegyenek, mivel a felelősség nem a káplányt, hanem a plébánost terheli.”⁵¹¹ Ugyanezt a tanácsot találjuk később Tower Vilmos írásában: „Káplán ne alapítson egyesületet

507 Ugyanakkor Hódmezővásárhelyen az 1860-as években az egyik káplán volt örökösen megbízva az iroda vezetésével. Tiszavidék, 1893. augusztus 13. IV. évf. 33. szám, 3. old.

508 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. július 10. Hegyi Antal levele a váci püspöki székhöz.

509 Források: VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22-26. jegyzőkönyv, Máté János vallomása; VPL APar. Cs. 1889. január 31. Bakos Károly orgonakészítő szerződése; VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. október 30. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

510 A magyarországi Katolikus Körök közvetlen mintájául a német Katolikus Nagygyűlések (Katholikentag) szolgáltak. Hatásukra jött létre a hitbuzgalmi, társadalmi és kulturális szervezeteiket összefogó Katholikus Körök Szövetsége. Gergely 1999. 124.

511 Schüch 1872. 584-585.

a plébános tudta és beleegyezése nélkül, mert áthelyeztetésével az egyesület is haldokolni kezd [...] A káplán ne tekintse az egyesületet a plébános elleni hadjárat egyik erősítésének”⁵¹².

A 19. századi csongrádi plébánosok közül egyedül Hegyi Antal esetében bizonyított, hogy tudatosan tartotta távol káplánjait a vallási társulatoktól. Hegyi Antal célja ugyanis egy szigorúan centralizált plébániaszervezet volt, mely kizárta a káplánok komolyabb közösségi szerepvállalásának lehetőségét. A plébános tehát saját kezében tartotta a társulatok irányítását, és csupán bizalmasának, Csapó Jánosnak engedélyezett némi önálló mozgásteret, hogy híveket toborozzon a Katolikus Kör számára.

Csapó János a káplánok közt egyedüliként kapott jogosultságot a plébános nevében végzett agitációra. A jelenség hátterében nagyfokú bizalmat és őszinte eszmei azonosulást kell feltételeznünk. Sperling Béla segédlelkész vallomását olvasva árnyaltabbá válnak a bizalmas munkakapcsolat okai: „[Csapónak] nemcsak bérmaatyja Hegyi, hanem nevelő atyja is, ki protestáns vallásról áttérését elősegítette s áttérése után a szemináriumba felvételét, s tanulási ideje alatt anyagiilag is támogatta s itt Csongrádon is többször volt nála a szünidők alatt, mint vendég.”⁵¹³

A csongrádi káplánok tehát alapvető plébániai feladatok ellátásával „tehermentesítették” a plébánost, de a vallási közösségszervezés kulcspozícióira már nem tarthattak igényt. A jelenség oka egyrészt a társulatok stabil, kiegyensúlyozott működésére való törekvés, mely egy állandó lelki vezető felügyeletét igényli. Másrészt oka a már említett társadalmi potenciál, a társulatokban rejlő társadalmi erő, melynek gyakorlati működésére Hegyi plébános kapcsán még ki fogunk térni.

2.6. Közélet, politika és tisztségviselés

Mivel a csongrádi plébános fizetését a település biztosította, Csongrád előjárósága és a segédlelkészek csak meghatározott ügyekben kerültek kapcsolatba egymással. Az előjárók esetleges kívánságait a plébánoson keresztül bonyolították le. Erre példa 1859-ből Siprikó Kiss István rabló ügye, aki mellé „a halálra leendő ájtatos végellátáshoz” segédlelkészt kért a település.⁵¹⁴ Közvetlen érintkezési pont akkor alakult ki, amikor a polgári iskolai hitoktatói feladatok ellátása ürügyén az iskolaszék egyezsége lépett a segédlelkészekkel. Ugyan a megállapodás a plébános tudtával jött létre, a hitoktatói pozíció anyagilag elkülönült, független munkaviszonyt jelentett az iskolaszék és a káplánok között.⁵¹⁵

512 Tower 1940. 173-181.

513 Csongrádi Lap, 1898. május 29. VIII. évf. 22. szám, 2. old.

514 NPI Szolgabírói iratok, 1067/1859.; Dudás Lajos 1998. 116.

515 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. február 10. Varga Mihály káplán levele a váci püspöki szentszék titkárához.

A csongrádi káplánok a helyi közélet meghatározó személyiségei közé tartoztak. A különböző polgári egyesületek, körök egymással versengve igyekeztek tagjaik közt tudni a segédlelkészeket; csatlakozásra, felszólalásokra, gyakran vezető tisztségek betöltésére kérték fel őket. Az országgyűlési képviselőválasztások idején ezek a törekvések látványosan felerősödtek. Bajcsy Gábor káplán levelében a következő vallomást olvashatjuk: „Mindenféle bizottságba be akartak választani s különféle tisztségeket akartak rám ruházni a választások alatt, de én az ilyen kitüntetések mind visszautasítottam, azokat elfogadni megtagadtam.”⁵¹⁶

A helyi előjáróság éber figyelemmel kísérte a segédlelkészek politikai aktivitását, és a kedvezőtlennek ítélt „elhajlás” legkisebb jelére panaszt tettek a plébánosnál. 1862-ben az alispán a következő levéllel kereste fel Virter Lajos plébánost: „Több helyütt tapasztaltam, hogy némely lelkészek, segédlelkészek és tanítók, a kormány ellen ellenséges indulattal viseltetnek, és izgatásokat tesznek. Bizodalmasan felhívom Uraságodat, hogyha a járásban ilyen esetek lesznek, nékem azonnal bejelenteni szíveskedjék.”⁵¹⁷ Csongrádon a 19. század második felében egyre sűrűsödtek az efféle gyanúpercek. A két legkiemelkedőbb periódus Csátár Zsigmond majd Hock János országgyűlési képviselővé választásának időszaka volt.

1876-ban a hódmezővásárhelyi kerületi esperes rendszeres vendége lett a csongrádi plébániának. A kivizsgálások sorozatát Csemegi Károly polgármester kétségbeesett levele indította el, aki szerint „az itteni plébánia összes papi személyzete kisebb-nagyobb mérvben részt vesz a város nyugalma és a társadalmi rendet veszélyeztető üzemekben, különösen pedig Horváth János káplán úr”.⁵¹⁸ Az ok a polgármester riválisának, Csátár Zsigmondnak növekvő népszerűsége volt, akit Csemegi szerint a helyi káplánok nyilvánosan támogattak. A kivizsgálással megbízott Lichtner Gáspár kerületi esperes azonban felmentette a gyanúsított segédlelkészeket a vádak alól, majd békítő levelet írt a csongrádi polgármesternek.

Hegyí Antal plébánossága idején a teljes magyar közélet a várakozás forrongásában, az alsópapság jelentős része a 48-as eszmék bűvöletében élt. A Csongrádi Lap 1896-ban kiemelten foglalkozott a váci egyházmegyében politikai korteskedéssel vádolt néppárti lelkészek viselt dolgaival. Januárban Kiskundorozsmáról jött a hír, hogy „a káplán a községben néppárti indítványokat osztogat a hívek között, hogy a hecc-káplánok és mágnások e pártjának propagandát csináljon, és amellet szítja a felekezeti gyűlölséget is”.⁵¹⁹ Pár hónappal később Járvas József, egykori csongrádi segédlelkész szerencsétlen kecskeméti politizálásáról értesülünk.⁵²⁰ A riasztó példák kiemelésével, a politizáló papság kudarcainak taglalásával a Csongrádi Lap Hegyí Antal plébános pozícióját próbálta gyengíteni.

516 VPL APriv. Hegyí Antal, 1892. d.n. Bajcsy Gábor káplán levele a váci püspökhöz.

517 Dudás 1998. 116.

518 VPL APar. Cs. 1876. február 18. Lichtner Gáspár kerületi esperes levele a váci püspökhöz.

519 Csongrádi Lap, 1896. január 6. VI. évf. 1. szám, 2. old.

520 Csongrádi Lap, 1896. november 15. VI. évf. 47. szám, 3. old.

Bizonyos, hogy Hegyi Antal politikai nézetei erőteljes hatást gyakoroltak a felügyelete alatt ténykedő, fiatal lelkészekre. Négy káplánról is tudjuk, hogy határozott agitációt folytattak Hock János képviselőjelölt sikeréért. A Csongrádi Lap ironikus hangnemben közölte le Csapó János és Krezsák Géza állítólagos „kidobásának” esetét a csongrádi választóhelyiségből.⁵²¹ Az alsópapságot kompromittáló cikkekre a Tiszavidékben majd a Csongrádi Közlönyben érkezett válasz Hegyi Antal tollából.

Az 1896-os országgyűlési képviselőválasztások esete azért különbözik a korábbi évek példáitól, mert – bár a káplánok korábban is könnyen belesodródtak a helyi politikai mozgalmakba – a plébános szerepe ezidáig feddhetetlen maradt, és az esetleges kivizsgálások is egyedül a segédlelkészeket érintették. A Csongrádi Lap a plébános holdudvarában agitáló segédlelkészeket a nem túl megtisztelő *heccz-káplán*, illetve a *pap fullajtárja*⁵²² megnevezésekkel illette.

3. Capellani expositi: a filiák önállóságának záloga

Mivel az anyatelepülés ellátása is elegendő feladatot rótt a csongrádi lelkészekre, a távol eső filiákra már kevesebb figyelem jutott. A plébános igen ritka vendég volt a leányegyházakban. Bába Szabó Rókus egyházi verses krónikájában megemlékezik arról az „ismeretlen” csongrádi plébánosról⁵²³, akivel az elbocsátott felgyői dohánykertészek már nem találkozhattak:

Ismeretlen lelki atyánk,
Ki csak nemrég jöttél hozzánk,
Szárnyad alá nem juthattunk,
Fájdalom hogy meg kell válnunk.⁵²⁴

A plébános helyett a *Plebános úr Tisztelendő Segédei*⁵²⁵ és a kolduló barátok látogatták a leányegyházak népét. Forrásaink arról tanúskodnak, hogy az anyaközségtől eltérően nem alakult ki mélyebb, személyes kötődés a filiák lakói és a periodikusan változó, miséken, temetéseken vagy búcsú idején felbukkanó segédlelkészek között. A vélt vagy valós mellőzöttség tudata, az elmélyültebb lelki életre való éhség a filiák meghatározó alapérzésévé vált. A helyzet orvoslására helyi kezdeményezésekkel igyekeztek megoldást találni. A csongrádi plébánossal és a váci püspökkel folytatott egyezkedések téje nem kevesebb, mint

521 Csongrádi Lap, 1896. június 28. VI. évf. 26. szám, 2. old.

522 Csongrádi Lap, 1892. január 1. II. évf. 1. szám, 2. old. *Fullajtár*: Csongrádon a segéd-organista megnevezése volt. Eredeti jelentése: „kikáltó, küldönc”.

523 Alvinczy Ferenc 1865-től 1875-ig volt Csongrád plébános, valószínűleg őrá történik utalás.

524 Ld. Felgyeő községének több mint egy százados főnállása utáni elpusztítása emlékére 1866-ban. Hozzáadva katona búcsúzása szüleitől. írta: Bába Rókus csongrádi lakos. Kiadja Simon János Gyulán, 1866. Nyomatott Dobay Jánosnál.

525 VPL APar. Cs. 1815. július 2. A tési kertészek levele a váci püspökhöz.

egy káplán teljes vagy részleges „kisajátítása” volt. A vallási különbségeken felül emelkedő anyagi áldozatok,⁵²⁶ az újra és újra előterjesztett alázatos kérelmek híven tükrözik a községek elszántságát.

A 19. században a csongrádi plébános felügyelete alá Algyő (1760) Újfalu (1784) és Csány (Csanytelek, 1806) leválása után négy filia (*Föll-Győ/Felgyő, Ellés/ Ellésmonostor, Téés/Magyartés* és a csongrád-belsővárosi Szent Rókus-templom) tartozott.⁵²⁷ A plébános helyzetét nehezítette, hogy Ellés és Tés a Tisza túlsópartjára esett. Az utak minden irányban elviselhetetlenül rosszak, a tiszai átkelés rendkívül veszélyes volt. Az újszülöttek többségét vagy egy arra járó ferences atyával kereszteltették meg, vagy *bábakeresztésben*⁵²⁸ részesítették. Ellés lakosai csak Csongrád földjébe temethették halottaikat, míg a saját temetővel rendelkező Tésen és Felgyőn a lelkipásztor mellett a kántor is köteles volt közreműködni a végtisztességeken. A távoli községekhez kapcsolódó liturgikus „kötelmek” teljesítése mind a filiák, mind az egyházi személyzet részéről kérdésekre, nehézségekbe ütközött.

A legkorábbi fennmaradt panaszlevelet 1784-ben vetették papírra a ‘Föll-Gyövi’, csanyi, tési és fehér-tői kertész filialisták, akik „lelküknek bővebb gondviselésére és vigasztalása” érdekében saját, csak a nevezett településeket ellátó káplánt kértek a váci püspöktől. A felterjesztés szerint a kertészek magukra vállalnák a pap évi 60 rhénes forintból álló fizetését, illetve a lakosokra eső évi 1 forintos párbért, annak beszédésével együtt.⁵²⁹ Kérelmük nem járt sikerrel, így azt 1804-ben és 1806-ban is megismételték. Az elutasítás tulajdonképpen oka, hogy egy bizonyos fokú önállósággal rendelkező segédlelkész (kihelyezett lelkész vagy *capellani expositi*)⁵³⁰ könnyen az anyaközségtől való elszakadás útjára terelhetette a leányegyházakat. A kérelem szellemisége tehát alapvetően ellenkezett a mindenkori csongrádi plébános érdekeivel.

Sikerrel járt viszont a csongrád-belsővárosi Szent Rókus-templomhoz tartozó lakosok kérése, akik 1808-ban „a népnek szaporodása, úgy nemkülönben a Belső Városi lakosok között nem kevés számmal található, s utolsó aggott özvegyységbe lépett Keresztény Atyámfiaiak, a Külső Városban levő Szentegyházunknak

526 Tés református lakosai aláírták a saját katolikus lelkészért folyamodó kérvényeket. Ld. VPL APar. Cs. 1815. július 2. A tési kertészek levele a váci püspökhöz.

527 Patkóné Kéring 1997. 33.

528 A száraz-, bába-, házi- vagy János kereszttségnek is nevezett rövid szertartás paphiányos történelmi időkben, nehezen megközelíthető helyeken (tanya, hegyvidék, téli időszakban stb.) volt különösen gyakori. Az elvégzés helyes módjáról a helyi plébános oktatta ki és eskette fel a bábasszonyokat. Ha a gyermek életben maradt, a keresztszülők kötelesek voltak vele a pap elé járulni, aki a szenteltvíz elhagyásával, csupán krizmával véglegesítette a szentségben. A *Rituale Strigoniense* és a Pázmány-féle nagyszombati zsinat (1629) is megerősíti, hogy háznál keresztelni csak végszükségben lehet. Bárh Dániel 2005. 148; Deáky 1996. 94; Deáky – Krász 2005. 279; Mihályfi 1926. 47.

529 NPI 1784. május 25. A Föll-Gyövi, Csanyi, Tési és Fehér-tői kertészek levele a váci püspökhöz.

530 *Capellani expositi*: „Azon papok, kik a püspök beleegyezésével valamely fiókegyháznál (*expositura*) laknak, s ott a plébános nevében gyakorolják a lelkipásztorkodást; a jövedelem és az anyakönyvek vezetése a plébánost illeti.” Gaith-Patzner 1982. 245.

távolléte végett a lelki buzgó ájtatosságban történhető hátramaradások”⁵³¹ ürügyén folyamodtak saját káplánért. Kérésük annyiban különbözött az 1784-es felterjesztéstől, hogy láthatóan nem kívánták „kiszakítani” a káplánt a plébánia kötelékeiből. A megegyezés csupán a harmadik káplán feladatkörének kibővítéséről szólt, mely a csongrádi plébános felügyeletével és engedélyével köthetett meg. A belsővárosi lakosok évi 300 rhénes forintot, három öl tűzifát, ötszáz kéve fűteni való nádat kínáltak fel a segédlelkésznek. Ezért cserében az esztendő minden napján szentmisét, Húsvét, Pünkösöd és Karácsony első napján, Úrnapiján és Nagyboldogasszony ünnepén énekes misét, lelki tanítást és délutáni litániát, szombatonként a három belsővárosi iskolai osztályban hitoktatást kértek. Az ajánlatot a harmadik káplán személyének változása esetén változatlanul fenntartották.⁵³²

A belsővárosiakat ismét a „Lelki Dolgok szertartásaikban mind eddig tökéletes lekötelezéssel nem lévén meg vigasztalt”⁵³³ tésiek követték, akik 1815-ben négy pontból álló kérelmet terjesztettek a váci püspök elé. A kérelem fel sem vetette az önálló lelkipásztor ötletét, ugyanakkor reális és szerénynek mondható megoldást kínált a fennálló hitéleti problémák javítására. A csongrádi plébánia-templom távolsága miatt elsőként azt javasolták, hogy a tési határban felállított keresztnél Pongrác napi szentmise, „ájtatos Processio, szív indító Tanítással Lelki Atya által végeztessen, az ottan meg jelenő Híveknek Lelki épületekre, mind az köztünk Lakos Reformata valláson levők, kik az illy ájtatosságkor számossan meg jelennek, oktatásokra”.⁵³⁴ A második pont szerint a tési kertészek a papi funkciók akadálytalan ellátása érdekében vállalták volna a lelkész és a kántor biztonságos fuvarozását. Ez a kritérium a filia örökös gondja maradt annak ellenére, hogy 1788 óta királyi rendelet kötelezte a filiális egyházak híveit a pap és a kántor szállítására.⁵³⁵ Az utolsó pontban a leányegyház lakosai fogadalmat tettek a párbér „annak ideibe szorgalmatos lefizetésére”.⁵³⁶

Fell-Győ vagy másképp *Felgyeő* uradalmi majorság, juhász és kertész község alapításától kezdve⁵³⁷ egészen a dohánykertészek szerződésének felbontásáig (1866, más források szerint 1872) a csongrádi plébános fennhatósága alá tartozott. A filia 19. századi vallási életéről szokatlan forrásból, Bába Szabó Rókus kiadott verses króikájából értesülünk, melyet 1866-ban vetett papírra a csongrádi kurátor.⁵³⁸ Az írás szerint Felgyő község rendelkezett haranggal, egy Szent

531 NPI 1808. november 1. A csongrád-belsővárosi Szent Rókus-templom híveinek levele a váci püspökhöz.

532 NPI 1808. november 1. A csongrád-belsővárosi Szent Rókus-templom híveinek levele a váci püspökhöz.

533 VPL APar. Cs. 1815. július 2. A tési kertész lakosok levele a váci püspökhöz.

534 VPL APar. Cs. 1815. július 2. A tési kertész lakosok levele a váci püspökhöz.

535 Gaith-Patzner 1892. 130.

536 VPL APar. Cs. 1815. július 2. A tési kertész lakosok levele a váci püspökhöz.

537 Első említése egy 1763-64-es összeírásból származik. Innentől kezdve a felgyőiek 10-30 évre szóló szerződéseket kötöttek a Károlyi grófokkal. Ezeket a szerződéseket később folyamatosan megújították.

538 Bába Szabó Rókus személyéről egy későbbi fejezetben értekezünk. Ld. egyházfi/kurátor. A históriás énekek stílusát idéző alkotást Katona Imre elemezte. Katona 1976-77.

István király tiszteletére dedikált kis kápolnával, valamint jól működő rózsafüzér társulattal. A kápolnának nevezett kis imaházat az 1830-as évek végén rendezték be, hogy ne kelljen Csongrádra szekerezni misét hallgatni. Az épületet 1879-ben bontották le, helyére gróf Károlyi Sándor kőkeresztet állíttatott.⁵³⁹ A felgyőiek az 1840-es években⁵⁴⁰, továbbá 1872 és 1897 között Csongrádon földelték el halottait.⁵⁴¹ A csikójárási öreg temetőt 1872 előtt, majd 1897 és 1964 között használhatták az egykori dohánykertészek és felgyői pusztákon élő tanyai lakosok.

Hogy a váci püspök nem volt érzéketlen a filiák kívánságára, mutatja, hogy a 19. század végén Csongrád-Belsővárosban minden alkalommal ugyanaz a segédlelkész gyóntatott és misézett, Csany pedig 1787-től kezdve önálló káplánsággal bírt, mígnem 1804-ben ténylegesen elszakadt Csongrádtól.⁵⁴² Katona Imre – a Bába Rókus-féle versezetet alapul véve, helytelenül – úgy vélte, hogy a felgyői dohánykertészeknek saját plébánosa vagy kihelyezett káplánja volt.⁵⁴³

Az anyakönyvi bejegyzések arra engednek következtetni, hogy a legfrissebben kinevezett káplán nagyobb gyakorisággal járt a nehezen megközelíthető leányegyházakba, mint régebb óta szolgáló társai. Ezek a korai nehézségek a beilleszkedési szakasz részét képezhették, és a segédlelkész kitartását, elszántságát tették próbára.

4. Az egyenrangúságról és feladatmegosztásról

A segédlelkészek feladatkörének arányos megosztása a plébániai élet mindenkori, nyugtalanító forráspontja, a plébános bölcs belátásának és diplomáciai képességének próbaköve volt. Míg az azonos fizetésért azonos funkciót betöltő segédlelkészek arányos bánásmódot vártak, a mindennapi gyakorlat bizonyos funkciók átcsoportosításának kényszerét hozta magával.

Csongrádon a 19. század második felében már általános volt az úgynevezett *számadó káplány* kijelölése. A tisztség kiosztása a plébános személyes hatáskörébe tartozott. A választás során latba esett a káplán életkora, talpraesettsége, az adott plébánián eltöltött idő hossza és a plébánossal való, kiegyensúlyozott munkaviszony. Ha csupán ez utóbbi tényező emelte bizalmi pozícióba a számadót, az úgy rendszerint panaszlevelekbe torkollt, és a hátrányt szenvedett segédlelkészek a megyéspüspökhöz fordultak jogorvoslatért.⁵⁴⁴ Hegyi Antal kecskeméti káplánévei alatt került hasonló helyzetbe. A megyéspüspöknek címzett levelében

539 VPL APar. Cs. 1842. május 31. A felgyői kertészek levele a váci püspökhöz.

540 VPL APar. Cs. 1842. június 2. Kmeth Lajos kántor levele a váci püspökhöz.

541 VPL APar. Cs. 1897. március 30. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

542 Patkóné Kéringer 1997. 31.

543 Mint írja: a felgyői dohánykertészek kiköltöztetése olyan hirtelen történt, hogy még „az általuk fogadott papot sem tudták értesíteni”. Katona 1976-77.

544 Így történt az 1880-as években Csapó János számadó káplán esetében, aki a csongrádi plébános „jobb keze” és bérma keresztfia volt. v.ö. NPI 1897. december 9. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

hivataalkörének átlépésével vádolta meg akkori plébánosát: „bár távol állok bármely ily értelemben veendő lépéstől, plébánosomnak azon jogát, hogy egyik káplánnak a másik rovására praerogatívákat [előjog] osztogasson, soha el nem ismerem, mert ezt csak püspököm teheti, kinek engedelmességet fogadtam”.⁵⁴⁵

A számadó káplán jogkörének kiterjedtsége szintén a plébános belátásán múlt. Míg Kecskeméten a számadó szabadon oszthatta be társai misézési rendjét⁵⁴⁶, Csongrádon mindez nem volt jellemző. A csongrádi számadó legfontosabb feladata a plébánia havi bevételeinek számon tartása volt. Az elszámolást a hónapok első napján juttatta a plébános kezéhez.⁵⁴⁷ Csapó János számadó káplán 1898-ban jegyzőkönyvezett vallomásából kiderül, hogy feladatai közé tartozott még az anyakönyvi kivonatok kiadása, a halotti- és mise bejelentések felvétele, illetve a sírhelyek kijelölése. A jelzett bevételekről külön naplót vezetett, melyet hetente bemutatott Hegyi Antal plébánosnak.⁵⁴⁸

A számadó káplán intézménye nem előírt és nem kötelező, inkább egyfajta szükséghelyzet (a plébános elfoglaltsága, leterheltsége) hívta életre. Ugyan a pozíció megosztó erejű „bizalmi helyet” jelölt ki a számadónak, a plébános kellő empátiával, diplomáciai érzékkel elejét vehette a paptársak elégedetlenségének.

Egészen eltérő jellegű a *hetes* vagy *soros káplány* tisztsége, mely periodikusan cserélődött a három csongrádi segédlelkész között. A soros káplán feladata az adott hétre eső temetések lebonyolítása volt, a fennmaradó, egyéb plébániai munkákat addig paptársai osztották fel egymás között. 1867-ben Alvinczy Ferenc plébános arra kérte Peitler Antal váci püspököt, hogy amennyiben hetes káplánjának hitoktatói kötelességei is volnának, a többi segédlelkész között is felosztassák a temetéseket.⁵⁴⁹

5. Kolduló ferences atyák: hierarchia és határvonalak

A 19. századi csongrádi plébánosok arra törekedtek, hogy minél szorosabb ellenőrzésük alá vonják a kecskeméti konvent által kirendelt ferenceseket. Ennek egyik módja a napi étkezés biztosítása volt, melyért cserébe a prokurátor eléget tett a plébános kisebb-nagyobb kéréseinek. Az 1830–40-es években Czibulka Kristóf ferences barát ugyan Kovács Gergely parasztgazda házában lakott, ebédelni és vacsorázni már a plébániára járt.⁵⁵⁰

Mátray Rafael ferences atya 1868-ból származó levele már a plébániai munkába való, szorosabb bekapcsolódásról tanúskodik. A szerzetes eképpen összegezte feladatait: „gyakran a Káplány Urak helyett a belsővárosi templomba eljárók misézni, a főtiszt. Plébános úr felszólítása következtében a nagy

545 VPL APriv. Hegyi Antal, 1875. január 19. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

546 VPL APriv. Hegyi Antal, 1875. január 19. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

547 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. március 4. Csongrádi káplánok levele a váci püspökhöz.

548 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 27. Püspöki szentszéki vizsgálóbiztos jegyzőkönyve.

549 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc plébános levele a váci püspökhöz.

550 Váry 1974. 26.

böjti conciokkal [itt: prédikáció] szinte megtiszteltetem, a tanyai iskolákban a cathechetikai [hitoktatói] hivattal ruháztattam fel, és a Főtiszt. Plébános Úr felhatalmazása folytán – amint hajdanában, úgy most is – midőn egyes betegek bizalma megtiszteli a szerzetes atyát, gyóntatni elmén”.⁵⁵¹

A ferences atya bevonása a plébánia életébe a hierarchia és illetékességi határok kérdését is felszínre hozta. Mátray Rafael levele szerint a csongrádi káplánok nem tekintették egyenrangú paptársnak a „szerzetes monachust” és maguk is többlet feladatokkal terheltek meg. Az első ránk maradt konfliktus írásos emléke 1868-ból származik. Amikor a káplánok a szentírás-magyarázat mindennapi feladatával akarták megbízni Mátray barátot, az atya visszautasította a felkérést, mondván: „időszerint hetekről hetekre, kívül a pusztában tanyáról tanyára járván kéregetek, az ügybuzgósága szerint meg nem felelhetek a várakozásoknak”.⁵⁵² A ferences atya szerint a segédlelkészek bosszúsak azért, mert a plébános felhatalmazásával ő is jogosulttá vált az utolsó kenet szentségének kiszolgáltatására, így egyre népszerűbbé vált a csongrádi hívek körében. A szerzetes atya arra kérte a váci püspököt, hogy a hasonló esetek elkerülése érdekében vonja őt a plébános kizárólagos rendelkezése alá: „különben bekövetkezhetnék, hogy ők [a segédlelkészek] ámbátor teljes számmal levén minden terhet az én vállaimra raknának”.⁵⁵³

A következő híradás káplánok és ferences atya közti nézeteltérésről 1894-ből származik. Forrásaink alapján kiderül, hogy Kovács Kálmán ferences szerzetest a váci püspök eltiltotta a működésétől azért, mert a vádak szerint egy nővel élt egy fedél alatt. A Csongrádi Lap közlése szerint Hegyi Antal plébános a püspöki felfüggesztés ellenére misézni engedte Csongrádon a szerzetest, sőt, fizetést is biztosított számára.⁵⁵⁴ Varga Mihály káplán felháborodását fejezte ki azért, mert a „botrányos életű” Kovács atya szabadon működhetett a környéken.⁵⁵⁵ Az ügy kivizsgálására küldött Csávolszky József kerületi esperes felmentette Hegyi Antalt a szerzetes támogatásának vádja alól. A vizsgálóbiztos a következő jelentést terjesztette a váci püspök elé: „A káplánok felgerjedése onnan ered, hogy a plébános némely functiot a nevezett szerzetessel végeztetett annak idejében s a káplánok accidencióját, és amennyiben többször prédikált a plébános helyett, népszerűségét is veszélyessé tette, ezért állást foglaltak, hogy ezt nem tűrik

551 VPL APar. Cs. 1868. december 24. Mátray Rafael barát levele a váci püspökhöz.

552 VPL APar. Cs. 1868. december 24. Mátray Rafael barát levele a váci püspökhöz.

553 VPL APar. Cs. 1868. december 24. Mátray Rafael barát levele a váci püspökhöz.

554 Csongrádi Közlöny, 1894. március 4. I. évf. 1. szám, 1-2. old.

555 „Hát az igaz volna, hogy a barát itt marad és tovább fungál, mert neki senki sem parancsol? Vagy talán a második verzió az igaz: hogy azért szabad neki fungálni, mert a püspök ellenére a primás a suspensio [felfüggesztés] alól fölmentette?” VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. február 10. Varga Mihály káplán levele a váci szentszéki titkárához.

tovább, minek kijelentése után a plébános több kedvezményt elvont tőlük s az irodai dolgokra sem használta őket.”⁵⁵⁶

A ferences barát tehát olyan kisegítő paptárs, aki *gvardiánja*⁵⁵⁷ megbízásából végzi kolduló tevékenységét, anyagilag függetlenül attól a plébániától, melynek segítségére van. A helyi papság munkarendjébe csak a plébános akarata vonhatja be, melynek mértéke személyes egyezkedésük és a gvardián engedélyének függvénye. A gvardián, rendje érdekeinek és a kihelyezett szerzetes eredeti feladatainak összevetésével mérlegeli a feladatkör kiszélesítésének feltételeit. A feladatok átvállalásával a szerzetesek egyre változatosabban érintkeznek a hívekkel, miközben népszerűségük is növekszik. Nem csodálkozhatunk azon, hogy a mindenkorai csongrádi segédlelkészek bizalmatlanul szemlélték az efféle változásokat. Miközben feladataik némiképp csökkentek, a rivalizálás légköre is időről-időre begyűrűzött a plébánia falai közé.

6. Káplánok és plébánosok: a kapcsolatrendszer módozatai

A soron következő alfejezetben arra keresem a választ, hogy miként valósult meg a káplánok és a plébános együttműködése a 19. század végi Csongrádon? Hogyan járultak hozzá a káplánok a plébánia kiegyensúlyozott működéséhez? Hogyan segítette, illetve akadályozta a személyes viszony minősége a plébánia-közösség sikeres irányítását?

6.1. A kölcsönös elvárások váza: A „jó pap” és a „jó káplán” sziluettje

A plébánosnak és a segédlelkészeknek egyaránt meg volt az elképzelése arról, hogyan illik viselkednie a másik félnek. Hogy felvázolhassuk a „jó pap” és a „jó káplán” tulajdonságait, ismét a panaszlevelekre kell támaszkodnunk. Elsőként azt vizsgálom meg, miféle adottságok tették jó vagy rossz munkatárssá a segédlelkészt a plébános szemszögéből? Milyen konkrét esetekben kellett a csongrádi plébánosnak közbeavatkoznia, fegyelmezési eszközöz nyúlania?

„Állásomnál fogva mindenkitől, tehát annál inkább azoktól, kik az én kenyéremet eszik, jogosan megvárhatom, hogy előttem tisztességesen viselkedjenek”⁵⁵⁸ – vetette papírra 1894-ben a káplánok helyes magaviseletéről alkotott meglá-

556 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. március 10. Csávolszky József jelentése a váci püspökhöz. Hegyi Antal az általa kiadott „Legyen világosság” c. röpirat 43. pontjában eképpen kommentálta a történeteket: „Kovács Kálmán Szent Ferencz rendi szerzetest magam makacs influenza miatt szolgáltatékptelen lévén két hónapon keresztül provinciáléjának engedelmevel kisegítőül ideiglenes plébániám körébe fogadtam, s ettől az agilis fiatalembertől, kit a nép csakhamar megkedvelt, különösen Varga Mihály a népszerűségét feltette.” Csongrádi Lap, 1898. március 27. VIII. évf. 13. szám, 3. old.

557 *Gvardián*: Ferences rendházfőnök. Péterné Fehér 2009. 35.

558 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. január 31. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

tásait Hegyi Antal. A köteles tisztelet mellé a plébános céljainak elfogadása, a szófogadás, csendesség igénye párosult.⁵⁵⁹ A káplánoknak ahhoz az eszméhez kellett igazítaniuk viselkedésüket, miszerint a plébánosnak „mindig igaza van”.⁵⁶⁰

A plébánost elsődleges felelősség terhelte azért, hogy káplánjai viselkedése és erkölcsé kifogástalan legyen.⁵⁶¹ A szóbeli figyelmeztetéseken, megfeddéseken túl csak súlyosabb erkölcsi vétségek kerültek írásos formában a váci püspök elé. Edelenyi János plébános 1884-ben keletkezett levele szerint egyik káplánja indokolatlanul hosszú „kirándulásokat” tett a szőlők közé. Arra gyanakodott, hogy asszony van a dologban.⁵⁶² A plébános – miután szavai hasztalannak mutatkoztak – a püspöki szentszéket hívta segítségül.

A káplánok szerelmi provokációja felett nem csak a plébános, de a közérkölc is éberen őrködött. Az alábbi eset szintén Hegyi Antal plébánossága idején esett meg: „Különös módját eszelte ki néhány leányzó az ismeretség kötésének, ugyanis: 3 Kros okmánybélyeggel ellátott leveleket küldözgetnek a fiatal urakhoz, melyek egy némely helybeli nő photographált arczképét tartalmazzák. Az arczképhez gyakran levelet is mellékelnek a következő tartalommal: ‘Én téged nagyon szeretlek’. Különösen kiszemelték a helybeli rom. cath. Káplán urakat, kik naponként részesülnek ilyen kitüntetésben. Ezek az arczképes levelek inkább beválnának arczátlan leveleknek: mert ez az eljárás nagyon elszomorító erkölcsi romlottságra mutat.”⁵⁶³

Hegyi Antal plébános 1896-ban a következő, különös kérdéssel kereste fel a váci Egyházmegyei Hatóságot: „Megengedhetőnek s a papi állás komolyságával és tisztességével összeegyeztethetőnek találja-e azt a Ftdő. Egyházmegyei Hatóság, ha egy pap, mondjuk valamely káplán, nyílt figyelmeztetés ellenére, vegyes férfi és női, sőt, idegen városbeliek és nem katolikusok társaságában, nőekkel, papi talárban végig táncolja egy lakodalmas háznál, hol cigányok húzzák a talp alá valót, a napnak egy bizonyos részét, teszem: dél után két órától este tízig?”⁵⁶⁴ A plébános – káplánja megnevezése nélkül – hosszasan bosszankodott a reverenda megszégyenítése felett. A szabad kedvű segédlelkészt a plébános dorgálása sem hatotta meg: „Miután az illetőt hasztalan figyelmeztettem előre, hogy ily nemű botrány elkerülése végett ne menjen talárban a lakodalmas házhoz, sőt mikor táncra perdült, segéd társait is hasztalan küldöttem hozzá, hogy ha már táncol, mit részemről civil ruhában sem helyeslek paptól, legalább a reverendát vegye le.”⁵⁶⁵

559 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. január 31. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

560 Az önálló döntéshozatal feladásának józan magyarázatát adja kézikönyvében Schüch Ignác: „a felelősség nem a káplányt, hanem a plébánost terheli.” Schüch 1872. 585. Gaith és Patzner is megerősíti Schüch megállapításait, miszerint „a plébánost illeti Isten előtt a felelősség, ezért a káplán a lekipásztori teendőket illetőleg a plébános intézkedéseihez alkalmazkodjék, annak jogaiba ne avatkozzék; ujitásokat önkényűleg ne eszközöljön”. Gaith–Patzner 1892. 304.

561 „A plébános a káplán hivatalos működésére és erkölcsi viseletére felügyel, a hanyagot jóakarattalag inteni, a járatlanokat tanácsával segíteni stb. sz. kötelessége.” Gaith–Patzner 1892. 305.

562 VPL APriv. Edelenyi János, 1884. augusztus 28. Edelenyi János levele a váci püspökhöz.

563 Csongrádi Lap, 1896. március 15. VI. évf. 11. szám, 3. old.

564 VPL APar. Cs. 1896. augusztus 29. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

565 VPL APar. Cs. 1896. augusztus 29. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

Ezek a nyilvánosság előtt zajló ügyek hosszú távon befolyásolhatták a helybeli papság megítélését, így a mindenkori csongrádi plébánosok igyekeztek átfogóan tájékozódni a segédlelkészek viselt dolgairól.

A káplánok elképzelése a „jó plébánosról” szintén a panaszlevelek sérelmes pontjain keresztül tapintható ki. Bakó István csongrádi káplán 1884-ben keltezett levelében aggodalmasan írja, hogy a plébános kutyának nevezi segédlelkészeit, és számos egyéb jelét adja annak, hogy nem tekinti őket egyenrangú paptársnak.⁵⁶⁶ A hivatali alárendeltség hangsúlyozása mellett a káplánok túlzott leterhelése szerepel a panaszok között.⁵⁶⁷ Bakó István szerint a csongrádi plébános egyenesen „irtózik” a templomtól, hisz minden szentmisét a káplánok celebrálnak.⁵⁶⁸

A levél második pontjában Bakó káplán a szentbeszéd igényességét, lélek-művelő mélységét hiányolja: „Igaz, hogy nagybőjti időszak hat vasárnapján tartott hat szónoklatot, de a hívek közbotrányára s legnagyobb gúnykacajára eme 6 alkalommal Vajda Sámuel múlt századbéli Jézus élettörténete’ I.só kötetéből szóról szóra betűről betűre olvasta a kenetes igéket.”⁵⁶⁹ A hívek iránti tiszteletlenség további jele a magas stóladíjak szedése és a nép sértő gúnyolása, melyet Bakó káplán nem tartott plébánoshoz méltónak.⁵⁷⁰

A káplánok számára a segédlelkészi évek meghatározó jelentőségűek voltak. A plébános viselkedése, egyházfegyelmelési stratégiája mintaként szolgálhatott számukra, melyet belátásuk szerint utasítottak el, avagy követni, utánozni igyekeztek. A gyakorlati évek fontosságát Schüch Ignác sem mulasztja el hangsúlyozni: „Fiatal lelkészek későbbi magaviselete sok esetben azon befolyástól függ, melyet első lelkipásztori előjáróik gyakoroltak reájok.”⁵⁷¹ 1884-ben a helytelen lelkipásztori példát látva⁵⁷² eképpen fakad ki a csongrádi Bakó segédlelkész: „Különös égi csudaszerű lelkierő kell ily körülmények között az ott működő papnak, hogy nemes érzelmekkel bíró lelke az életben – a fiatal években szerzett érényei után ily szomorú valóságban látva maga előtt az életet – önmagával meg ne

566 „Plébános úr soha nem tartotta kötelességének, hogy ebben [t.i. a gyóntatásban] segédkezzék a káplányoknak, mint fő és illetékes lelkipásztor [...] mondván: azért fizetem a káplányokat, a kutyákat’ miszerint mindent végezzenek.” VPL APriv. Edelényi János, 1884. augusztus 3. Bakó István káplán levele a váci püspökhöz. A plébános helyes hozzáállását Schüch Ignác eképpen foglalja össze: „Egyébiránt a plébános káplányával mint áldozárral bánják: ne legyen magatartása irányában büszke; ne éreztesse vele alárendelt helyzetét; tanúsítson iránta kellő tisztelete s rajta legyen, hogy a háznép is tisztelje őt.” Schüch 1872. 585.

567 Hogy mennyire általános problémáról van szó, mutatja a korabeli segédkönyvekben és lexikonokban található figyelmeztetések lankadatlan sora: „Mínthogy a káplány munkatárs, a lelkészkezdés minden kötelmeit ne halmazza a plébános káplányára, hanem legyen plébános ne csak címre, hanem működésre nézve is.” Schüch 1872. 585. „A plébániai teendőket maguk között barátságosan és igazságosan osszák meg; a plébános ne toljon minden terhet a káplánra, s a káplán ne vonakodjék különösen az öregebb és betegbb plébánosnak minden egyházi működésben lehetőleg és szívesen segítségére lenni.” Gaith-Patzner 1892. 304.

568 VPL APriv. Edelényi János, 1884. augusztus 3. Bakó István káplán levele a váci püspökhöz.

569 VPL APriv. Edelényi János, 1884. augusztus 3. Bakó István káplán levele a váci püspökhöz.

570 „Némely esetben négyszeres illetéket is fizettet a felekkel, kiket ‘bagázs’ néven cizmezget” VPL APriv. Edelényi János, 1884. augusztus 3. Bakó István káplán levele a váci püspökhöz.

571 Schüch Ignác 1872. 585.

572 Bakó segédlelkész felháborodásának fő oka a plébános és házvezetőnőjének gyanúsán bizalmas viszonya volt. VPL APriv. Edelényi János, 1884. augusztus 3. Bakó István káplán levele a váci püspökhöz.

hasonodjék. Alig tudván összeegyeztetni a botrányos papi életet, mely túretik azzal, a minőre növendék korában neveltetett. [...] Ily körülmények között a káplán a vezető principálistól csak rendetlenséget és lelkiismeretlenséget tanulhatott volna.”⁵⁷³ Mikor Csávolszky József esperes 1894-ben a csongrádi káplánok elhelyezésére tett javaslatot, fő indokként az alázatosság gyakorlásának lehetetlenségét jelölte meg; a vezető lelkipásztor túlon túl magabiztos természete megítélése szerint helytelen mintát közvetített a fiatal papok felé.⁵⁷⁴

Mind a segédlelkészek, mind a hívek elvárták plébánosuktól a kicsinyes konfliktusokon felülemelkedő, krisztusi megbocsátó természetet. 1894-ben Hegyi Antal és káplánjai közt a személyi ellentétek tragikusan elmélyültek. A plébános nem volt hajlandó egy asztalnál étkezni a segédlelkészekkel, és a „papokhoz illő békülés” legkisebb jelét sem mutatta. A káplánok a váci Egyházmegyei Hatóság felé is jelezték Hegyi Antal elfogadhatatlannak ítélt magatartását.⁵⁷⁵

Az egyetlen eszköz, mellyel a káplánok kifejezhették elégedetlenségüket, az a kollektív engedetlenség volt. 1894-ben Hegyi Antal felháborodottan közölte a püspöki szentszékkal, hogy káplánjai az együttműködést megtagadták, és nyíltan összefogtak azért, hogy őt a plébánia éléről elűzzék.⁵⁷⁶ A váci szentszék helytelenítését fejezte ki azért, mert a csongrádi káplánok „egymással szövetkezve *paptársuk és közvetlen főnökük* ellen kihívólag állást foglaltak s vele feleseltek.”⁵⁷⁷

A segédlelkészekkel hadilábon álló plébános a megyéspüspöknél kérelmezhetette a káplánok elhelyezését. Hegyi plébános különösen tartott az egyházmegye egyik legtehetségesebb fiatal papjának, Varga Mihálynak közkedveltségétől, aki azokban az időben csongrádi segédlelkészként tevékenykedett. Hegyi és Varga kezdeti egyetértésének okát hasonló természetükben kell keresni, ám viszonyuk két év elteltével olyannyira megromlott, hogy a kialakult helyzet komolyan akadályozta a mindennapi feladatok ellátását. A váci püspök végül jobbnak látta a káplánt elhelyezni Csongrádról. Hegyi plébános a segédlelkészek általános demoralizáltságára hivatkozva sürgette az intézkedés mihamarabbi végrehajtását.⁵⁷⁸

A helyes lelkipásztori magatartás alapmintái azonos mértékben vonatkoztak a plébánosra és káplánokra; ám egymás iránti elvárásaikat a plébániai

573 VPL APriv. Edelényi János, 1884. augusztus 3. Bakó István káplán levele a váci püspökhöz.

574 „A káplán urak önérzete az alázatosság erényének rovására igen nagy kifejlődésnek indult, s a plébános úr szokatlanul bátor fellépése nem jó iskola az önérzet túltengése ellen.” VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. március 10. Csávolszky József levele a váci püspökhöz.

575 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. március 4. A csongrádi káplánok levele a váci püspökhöz.

576 NPI 1894. szeptember 30. Hegyi Antal levele a váci püspöki székhez.

577 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. március 14. Püspöki szentszéki ülés jegyzőkönyvének kivonata. Ahogy Hegyi Antal írja: „A hivatali teendőkhöz való engedelmességet [káplánjaim] megtagadták. Minek folytán a lelkiek ellátásában a legnagyobb zavar és botrány állott be, s én azokért semmi felelősséget nem vállalok.” VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. március 7. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

578 „Kérnem kell ezt kiváltképpen híveim érdekében, mert a hol a gyónók száma az iskolás gyermekekkel együtt megközelíti a tízenkét ezret a húsvéti időben, nem lehet a gyónókat kitenni annak a veszélynek, hogy a lelkiatyák kedvetlensége és türelmetlensége miatt érvénytelen húsvéti gyónást végezzenek.” VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. február 14. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

hierarchiájában betöltött, eltérő helyzetük árnyalta. A „főnök és paptárs” plébános engedelmességet, míg a segédlelkészek az egyenrangúság minél teljesebb megvalósulását, legalábbis annak látszatát igényelték. A plébánia kiegyensúlyozott működéséhez az elvárások kölcsönös felismerésére és tiszteletben tartására volt szükség. Ennek tükrében a plébános és segédlelkészeinek személyes habitusa, összeférhetősége válik kulcskérdéssé.

6.2. Támadás és támogatás. Néhány mondat a szélsőségekről

A kisebb-nagyobb, tartós vagy időszakai konfliktusoktól mentes plébániai élet képe: utópia. Ez különösen igaz az olyan településeken, ahol több lelképásztor munkáját, eltérő habitusát kellett a plébánosnak életközösséggé hangolnia. A panaszlevelek, az időnként felcsapó elégedetlenség természetesnek tekinthető, mely „egészséges” mértékben nem akadályozza a plébánia működését. Léteznek azonban olyan helyzetek, amikor az együttműködés ellehetetlenül, és csak személycserével küszöbölhető ki a „templom bezárásának” rémképe.⁵⁷⁹

A csongrádi plébániaközösség kritikus időszakai tisztán körvonalazhatóak. A fennmaradt jegyzőkönyvek szerint 1825-ben a csongrádi plébános és káplánjai között ismeretlen okból lövöldözés alakult ki, és csak a káplánok elhelyezése vetett véget az áldatlan állapotoknak.⁵⁸⁰ 1887-ben Edelenyi János keveredett súlyos, politikai alapú nézeteltérésbe segédlelkészeivel. A panaszos levelek sorát a megyéspüspök ismét diszpozícióval oldotta el. A harmadik, egyben legtovább elhúzódó periódus Hegyi Antal csongrádi plébánossága idején, 1886 és 1902 között regisztrálható. 1888-ban Hegyi plébános megakadályozta Bozsó Mátyás kiskunmajsai káplán Csongrádra helyezését, mondván: „alig van hely az egyházmegyében, a hol csupán csak nevének említése is félelmet ne idézne elő a jámbor lelkekben”.⁵⁸¹ A nevezett káplán Csongrádra kerülése esetén Hegyi kilátásba helyezte plébániája elhagyását.⁵⁸² Varga Mihály ellen már 1893-ban elindult a panaszhadjárat, melynek csak a nevezett káplán elhelyezése vetett véget.⁵⁸³ Miután 1894-ben Schneider György áldozárt rendőrrel vitette ki a templomból, Hegyi mindhárom káplánja követelni kezdte a plébános püspöki szentszék elé állítását.⁵⁸⁴

A helyi papság konfliktusainak híre minden más eseményt elhomályosított. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy az efféle történések a paraszti

579 „Ha sokszor ismételt kérésem daczára a baj a legrövidebb idő alatt nem orvosoltatik, egyik templomot a hívek legnagyobb botrányára be kell záratnom.” VPL APriv. Hegyi Antal 1888. július 23. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

580 VPL APriv. Mátyus János, 1825. szeptember 13. Püspöki szentszéki jegyzőkönyv kivonata.

581 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. július 23. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

582 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. május 22. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

583 A Hegyi–Varga konfliktus okait az előző fejezetben érintőlegesen vázoltam.

584 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. március 4. A csongrádi káplánok levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz. Schneider György ellen az volt a kifogás, hogy Hegyi Antal engedélye nélkül misézett a Nagyboldogasszony-templomban.

feljegyzésekben is helyet kaptak az év fő eseményei között.⁵⁸⁵ A 19. század végén már a helyi sajtó is nyomon követte a lelkészek ügyes-bajos dolgait.

A vitás felek rendszerint a váci püspök kegyelmére bízta az egyenetlenségek feloldását. A káplánok ugyanis nagyobb beletörődéssel fogadták a püspöki ítéletet, mint közvetlen helyi felettesük rendelkezéseit, kihez „csupán” testvérpapi viszony fűzte őket, nem pedig felesküdt engedelmesség. Hegyi Antal kecskeméti káplánkodása idején keletkezett levelében ezt olvashatjuk: „Amit Nagyméltóságod igazságos ítélete reám mér, a tiszta bűntudat legédesebb megnyugvásává fogadom, mert Nagyméltóságoddal szemben csak egy kötelességet ismerek, t.i. feltétlenül engedelmeskedni atyai akaratának.”⁵⁸⁶

A hiteles lelkipásztori munkát ellehetetlenítő konfliktushelyzetek mellett érdemes felelevenítenünk a szokatlanul szoros együttműködés példáit. A paptársak között kialakuló rokonszenv és elvi egyetértés direkt megnyilvánulásait a helyi sajtóban is nyomon követhetjük. Hegyi Antal plébános minden alkalmat megragadott arra, hogy kedvelt káplánjai „hőstetteit” sajtó útján közzé tegye. Mikor 1896 januárjában Drexler Antal hitoktató és Krezsák Géza segédlelkész egy idős földművest mentett ki a Tiszából, Hegyi Antal érdekfeszítő leírással emlékezett meg az eseményről.⁵⁸⁷ Még ugyanezen év novemberében Sperling Béla káplán vadászként megszégyenítő bátorsággal vaddisznót lőtt a mámai réten. Az eset részleteiről, a fiatal pap lélekjelenlétéről hosszú cikk jelent meg a Csongrádi Közlönyben⁵⁸⁸ és a Csongrádi Lapban.⁵⁸⁹ Nagyvonalú gesztusokra a közvélemény szemétől rejtve is akadt példa. Hegyi Antal plébános és Varga Mihály káplán kezdeti rokonszenvét mutatja, hogy a plébános jelentős összeggel segítette a fiatal lelkész „Borus napok” című könyvének háromszori kiadását.⁵⁹⁰

Hegyi Antal esetében a kedvelt paptársak diszpozíciójával szembeni ellenállás, illetve bizonyos káplánok privilegizálása nem csak a szimpátia függvénye volt. Mivel a fent jelzett esetek kivétel nélkül Hegyi plébános politikai aktivitásának csúcsidejéből származnak, joggal feltételezhető, hogy a támogatások nyomán kölcsönös előnyök fakadtak. Hegyi plébános ugyanis mind az országgyűlési képviselőválasztások, mind a polgári házasságkötés elleni propaganda idején nagyban támaszkodott segédlelkészei határozott fellépésére. Csapó János a polgári házasságkötés törvényének szabálytalan betartása miatt többször került a

585 „1825. esztendőben augusztus 18-án Mátyus János öspörös úr megverekedett Rózembertzki káplánnal. Melyért Mátyus János öspörös úr Vácra citáltatott és ott is maradt.” Tari 1977. 25.

586 VPL APriv. Hegyi Antal, 1875. január 19. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

587 „De mire a két lelkész a veszély helyére érkezett, a hullámok az öreget a merítőtől már oly távolra sodorták, hogy pusztá kézzel nem lehetett elérni, azontúl közel is volt a végkimerüléshez, mert a kezében lévő vederrel csak nehezen bírta magát fentartani. Többször víz alá merült s nagyokat ivott a jeges hullámokból. Az utolsó percben mégis sikerült a két lelkésznek egy rudat előkeríteni, melyet egyikük sietve benyújtott a jeges partról lefelé haladó öregnek, a másik pedig ennek kezét fogta erősen, ne hogy a fuldokló valamikép őt is magával rántsa.” Csongrádi Közlöny, 1896. január 5. III. évf. 1. szám 1. old; Csongrádi Lap, 1896. január 6. VI. évf. 1. szám, 3. old.

588 Csongrádi Közlöny, 1896. november 15. III. évf. 46. szám, 4. old.

589 Csongrádi Lap, 1896. november 15. VI. évf. 47. szám, 3. old.

590 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. július 10. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

szegedi ítélőtábla elé. Bajcsy Gábor káplán pedig – Hegyi közvetlen hatására – olyan erőteljes agitációba kezdett, hogy a megyéspüspök Vácra citálta, és többé nem engedte vissza Csongrádra.

7. Káplánok, hívek, hagyományok⁵⁹¹

A plébános viszonylagos állandósága mellett a segédlelkészek átmeneti jelenségként kísérték a csongrádiak életútjának jelentős fordulóit, szervezték hitéletét. Megbízásuk ideje gyakran arra sem volt elég, hogy nevüket helyes formában őrizze meg az emlékezet. A káplán vezetéknevének idegenszerű hangzása szám-talan „tapogatózó” megnevezést eredményezett, így lett pl. Rosenbergből egy kéziratos paraszti feljegyzésben Rózembertzki.⁵⁹² Ez a jelenség korántsem szokatlan, gondoljunk az idegen hangzású szentek neveinek megkapóan színes népi változataira.⁵⁹³ Gyakoribb ennél a segédlelkész testi vagy jellembeli sajátosságain alapuló ragadványnév keletkezése. Szántai Kiss Mihály szitaszövő mester kéziratos visszaemlékezésében széles palettáját találjuk a 19–20. századi csongrádi gúnyneveknek.⁵⁹⁴ A köznyelv alkotó kedve előtt a papi személyzet sem élvezett felmentést. Sperling Béla 1898-ban szokatlan hajszíne miatt érdemelte ki a *veres*⁵⁹⁵ vagy *vörös káplány*⁵⁹⁶ elnevezést. Megjegyzendő, hogy az 1830-as években a csongrádi származású Csemegi Károly, későbbi jogtudós „minthogy akkori időben a papság még az egyéneknek bővében volt”, vörös hajszíne miatt nem lehetett lelképászor.⁵⁹⁷ Járvas Józsefet „kicsiny termete és szelíd, barátságos viselkedése miatt”⁵⁹⁸ a csongrádiak kis Járvasnak nevezték.

A keresztelők, esketések, temetések lebonyolítása, szentmisék celebrálása, utolsó kenet kiszolgálása, gyóntatás, a filiák lakosainak lelki ellátása Csongrádon túlnyomórészt a káplánok feladata volt.⁵⁹⁹ Egyszerű, alázatos viselkedésükkel hamar rokonszenvet válthattak ki a hívek körében. Nem egyszer előfordult, hogy a hívek szeretett káplánjuk plébánosi pozícióba emelését kérték a váci püspöknél. Az efféle kérvényekhez hosszú aláírási íveket mellékeltek.⁶⁰⁰ A káplánokat olykor keresztszülőnek vagy esküvői násznagynak is felkérték a módosabb

⁵⁹¹ A témáról bővebben lásd: Gyöngyössy 2014/b.

⁵⁹² Tari 1977. 15.

⁵⁹³ Az idősebb csanytelekiek a templom névadó szentjét, Nepomuki Szent Jánost Nepomucinus Jánosként emlegetik. A formula alapja a latinosan ejtett Nepomucenus lehetett. Saját gyűjtés adatai, 2007.

⁵⁹⁴ Szántai Kiss 1972. (kézirat) 59–60.

⁵⁹⁵ VPL APriv. Hegyi Antal, 1898 augusztus 22–26. Domonkos Lajos kihallgatásának jegyzőkönyve.

⁵⁹⁶ Szentesi Lap, 1898. május 6. XXVII. évf. 53. sz. 4. old.

⁵⁹⁷ Váry 1974. 145–146.

⁵⁹⁸ Csongrádi Lap, 1896. november 15. VI. évf. 47. szám, 3. old.

⁵⁹⁹ Ahogy Szántai Kiss Mihály visszaemlékezésében olvashatjuk: „Hegyi sose szokott kimenni egy beteghez sem, mindig a káplánjait szokta küldeni gyóntatásra.” Szántai Kiss 1972. (kézirat) 53.

⁶⁰⁰ Példaként említve Hegyi Antal esetét, akit Csongrádra helyezése előtt az alsónémedii és ócsai hívek is tárt karokkal vártak volna vissza. VPL APriv. Hegyi Antal, 1885. június 30. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

csongrádi parasztpolgárok. Az így kialakuló műrokonsági kapcsolatok egy életre megszilárdíthatták az érintett segédlelkészek csongrádi kötődéseit.⁶⁰¹

Káplánok és hívek érintkezési alkalmai közt sajátos helyen áll a gyógykezelés kérdése. Az 1893-as kolerajárvány idejéből maradt ránk az alábbi, tanulságos újság cikk: „A héten történt, hogy Oláh Balázs a putriban rosszul lett, gyógyszert a plébániáról vitetett, melynek használata mellett, miután őt Varga Mihály gyógykezelő káplán úr személyesen is fölkereste, csak hamar jobban lett.”⁶⁰² Varga káplán tevékenysége valóságos szenzációnak számított. Nem csoda, hisz megannyi szent életének meghatározó vonása volt a járvány veszélyeivel mit sem törődő, önzetlen beteggondozás.

A káplánok életének fő eseményei, akárcsak elhelyeztetésük és megérkezésük híre kifogyhatatlan téma volt, melyet a közvélemény állandó érdeklődése kísért. A helyi sajtó minden kiszivárgott mozzanatról, családi tragédiáról kéretlen beszámolót adott közre.⁶⁰³ A 19-20. század fordulóján divattá vált, hogy a váratlanul disponált segédlelkészek az újságokban vettek búcsút híveiktől.⁶⁰⁴ Az áthelyezések híre mellett a sajtó a káplánok későbbi sorsáról is beszámolt.⁶⁰⁵

A csongrádi közvélemény fokozott figyelemmel kísérte a segédlelkészek életét, kis túlzással mondhatni „minden lépését”. Az eltévelyedés legkisebb jelére érzékeny levelekben reagáltak. A váci püspökhöz címzett panaszlevelek sorát az újságokban közzé tett nyílt levelek apasztották. Egy tanulságos példa 1895-ből azt mutatja, hogyan vette át az Egyházmegyei Hatóság funkcióját egy helyi lap szerkesztői hivatala: „Krigler S. szabó mester, kórházi gondnok panaszt emelt lapunk szerkesztőségénél egyik róm. kath. segédlelkész ellen, (kinek nevét elhallgatjuk) hogy a gyóntatószékből 11 éves kis leányához oly kérdést intézett, minőt csak bordélyházakban szoktak intézni a legelvetemültebb hölgyekhez.”⁶⁰⁶

A káplánok szerepe a népeletben akkor vált kulcsfontosságúvá, amikor a vezető lelkipásztor és hívei viszonya kiegyensúlyozatlan, a plébános megítélése megosztó, ellentmondásos volt. Példaként ránk maradt a Csongráddal szomszédos csépai lakosok 1799-ből származó levele, melyben arról vallanak, hogy közülük többen utolsó szentség nélkül halnának el, ha nem volnának káplánok a településen. Ugyanis többen nem hajlandóak a vezető lelkipásztortól (Mátyus János, későbbi csongrádi plébánostól) elfogadni a végső útavalót, annak botrányos életvitele miatt.⁶⁰⁷

601 Az ide vonatkozó példákat az V/3. fejezetben már közöltem.

602 Tiszavidék, 1893. szeptember 3. IV. évf. 36. szám, 3. old.

603 Példa erre Drexler Antal hitoktató káplán testvérének halálhíre. Csongrádi Közlöny, 1895. december 29. II. évf. 53. szám, 2. old.

604 A gazdag anyagból álljon itt példaként Krezsák Géza mintaszerű búcsúzása: „Csongrádról történt áthelyeztetésem alkalmából mindazon jó barátaim és ismerőseim, kiktől személyesen el nem köszönhettem, valamint Csongrád város mélyen tisztelt közönsége, nagyra becsült szeretetükért ez úton fogadják bocsu-üdvözlétemet. Csongrád 1890. okt. 1. kitűnő tisztelettel: Krezsák Géza sk. káplán.” Csongrádi Közlöny, 1896. október 4. III. évf. 40. szám, 4. old.

605 Csongrádi Közlöny, 1895. június 2. II. évf. 22. szám, 3. old.

606 Csongrádi Lap, 1893. január 22. III. évf. 4. szám, 3. old.

607 VPL APriv. Mátyus János, 1799. január 15. A csépai lakosok levele a váci püspökhöz.

8. A káplánok funkciója, helye és szerepe a plébániai hierarchiában

A segédlelkészek elsődleges feladata a „paptárs és főnök”⁶⁰⁸ irányítási stratégiájának kiismerése, elsajátítása volt, hogy az alapelveket magukévá téve a plébános meghosszabbított kezeként működhessenek a közösségben. A rendszer hagyományosan egyirányúnak tünteti fel magát, ám bizonyos esetekben a segédlelkészek is befolyásolhatták, kiegészíthették plébánosuk terveit. Csekély számú, ám annál szemléletesebb példakaként említhetőek az új vallási társulatok. Az Oltáregylethez hasonló kezdeményezések akkor találtak elfogadásra, amennyiben beleilleszkedtek a hosszútávú plébániairányítási tervek sorába.

A népes csongrádi egyházközség sorsának egy kézben tartása határozott központi akaratot igényelt. Amennyiben ezzel az akarral a káplánok bármilyen oknál fogva nem tudtak azonosulni, az a mindennapi lelkipásztorkodás szintjén is komoly fennakadásokat okozhatott. A paptársak munkakapcsolatának minősége javarészt ezen az azonosuláson állt, vagy bukott. A sikeres plébániakormányzat tehát nagyban függött az alkalmazott stratégia elfogadhatóságától, általános jellegétől, illetve a plébános és a kisegítő papi személyzet diplomáciai érzékétől, lelki alkatától; vagyis olyan személyes faktoroktól, melyekkel tudományos értékezés keretei között magabiztosan számolni aligha lehet.

Hegyi Antal Csongrádra érkezése után a segédlelkészek politikai aktivitása látványosan megnőtt. Ennek oka, hogy az ellenzéki országgyűlési képviselőjelölt győzelemre juttatásához a plébánosnak szüksége volt káplánjai együttműködésére is. Hegyi Antal tehát nem csak „elnézte” a segédlelkészek agitációs tevékenységét, hanem lelkesítette, biztatta őket. A csongrádi káplánok így a 19. század utolsó évtizedeiben már világ kérdésekben is igyekeztek a plébánost támogatni, hozzá hasonlítani. A helyi alsópapság nem csak politikai kérdésekben nyílt meg a világi szféra felé: Hegyi Antal a belső ellentéteket is előszeretettel terelte a polgári törvényhozás ítélszéke elé. A plébános és a káplánok polgári peres ügyeinek tanulságaira a későbbiekben még visszatérünk.

Kitől lehet parancsot elfogadni, ki adhat utasítást kinek? A segédlelkészek illetékességi köre, a plébániai hierarchiában betöltött helye nem mindig volt letisztázott. A ferences szerzetest afféle „rendszeren kívüli kisegítőnek” tekintették, és a plébánossal való egyeztetés nélkül próbálták irányítani, utasíttatni. A ferences atya viszont egyedül a plébánost tekintette valódi döntéshozónak, így a segédlelkészek ellenében panaszt tett a váci püspöknél. A képet tovább árnyalja a soron következő fejezet, melyben a kántor – mint „legrangosabb” laikus templomszolga – a segédlelkészekkel egyenrangú félként határozta meg önmagát. Ennek megfelelően a káplánok kéréseit a kántor rendszeresen felülbírált; ez a habitus vezetett többek közt 1867-ben a nevezetes Alvinczy–Sohlya konfliktushoz.

608 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. március 14. Püspöki szentszéki ülés jegyzőkönyvének kivonata.